

Bioethica

Vol 5, No 1 (2019)

Bioethica

Neurosciences in psychiatric expert reports: findings from focus groups

Γεωργία Μάρθα Γκότση (Georgia Martha Gotsi)

doi: [10.12681/bioeth.20835](https://doi.org/10.12681/bioeth.20835)

Copyright © 2019, Georgia Martha Gotsi

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Γκότση (Georgia Martha Gotsi) Γ. Μ. (2019). Neurosciences in psychiatric expert reports: findings from focus groups. *Bioethica*, 5(1), 46–66. <https://doi.org/10.12681/bioeth.20835>

Οι νευροεπιστήμες στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες: ευρήματα από ομάδες εστίασης

Γεωργία Μάρθα Γκότση¹

¹ J.D. PhD, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νομική Σχολή Αθηνών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

 ggkotsi@law.uoa.gr

Περίληψη

Οι Νευροεπιστήμες αποτελούν ένα επιστημονικό πεδίο σε πλήρη άνθηση, τα πρόσφατα ευρήματα του οποίου προκαλούν έντονο ενδιαφέρον στον κλάδο της δικαστικής ψυχιατρικής. Τα τελευταία χρόνια, νέες τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου, τόσο ανατομικές όσο και λειτουργικές εμφανίζονται όλο και πιο συχνά στις ποινικές δίκες, κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και στην Ευρώπη μέσω των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών. Στις ποινικές δίκες, οι τεχνικές αυτές εισάγονται κατά κανόνα από τους συνηγόρους υπεράσπισης με σκοπό την απόδειξη έλλειψης/μειωμένου καταλογισμού των πελατών τους.

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τα ευρήματα μιας εμπειρικής μελέτης με ομάδες εστιασμένης συζήτησης, στις οποίες συμμετέχουν δικαστές, δικηγόροι, ψυχίατροι και νευρολόγοι και οι οποίες έχουν ως στόχο να εξετάσουν, μέσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης, το ζήτημα της χρήσης νευροεπιστημονικών δεδομένων στην ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη από τη σκοπιά όλων των παραγόντων που εμπλέκονται στην ποινική δίκη. Ειδικότερα, ερευνάται ο τρόπος χρησιμοποίησης των δεδομένων αυτών από τους συνηγόρους, ο τρόπος αντίληψης και ερμηνείας αυτών από τους δικαστές, καθώς και η άποψη των ψυχιάτρων - πραγματογνωμόνων και νευρολόγων σχετικά με τη χρησιμότητα, την αποτελεσματικότητα και τα όρια της χρήσης αυτών στο δικαστήριο, όσον αφορά την εκτίμηση του καταλογισμού και της επικινδυνότητας των κατηγορουμένων.

Λέξεις κλειδιά: νευροεπιστήμες, ψυχιατρική, πραγματογνώμονες, ποινικό δίκαιο, νευροδίκαιο.

Neurosciences in psychiatric expert reports: findings from focus groups

Georgia Martha Gotsi¹

¹ J.D. PhD, Post-doctoral fellow, Laboratory for Criminal and Forensic Studies, School of Law, National and Kapodistrian University of Athens, Athens.

Abstract

Neuroscience is a rapidly growing scientific field, whose recent findings gain major interest in the field of criminal law and forensic psychiatry. Neuroscientific evidence is increasingly being used in criminal trials as part of psychiatric testimony, particularly in the US, but also in Europe.

This article presents the findings of an empirical study with focus groups involving judges, lawyers, psychiatrists and neurologists, aiming to examine through a focus group interaction process, the use of neuroscientific data in psychiatric testimony from the perspective of all the actors involved in the criminal proceedings. In particular, the study aims to examine the way that neuroscientific evidence would likely be used by lawyers, the way that this evidence is perceived and interpreted by judges, as well as the opinion of psychiatrists - experts and neuroscientists concerning the usefulness, effectiveness and limitations of neurosciences' use in criminal courts, especially in relation with the assessment of guilt and the assessment of the recidivism risk posed by an offender.

Keywords: neuroscience, psychiatry, experts, criminal law, neurolaw.

Εισαγωγή

Οι Νευροεπιστήμες αποτελούν ένα επιστημονικό πεδίο σε πλήρη άνθηση, τα πρόσφατα ευρήματα του οποίου προκαλούν έντονο ενδιαφέρον στον κλάδο της δικαστικής ψυχιατρικής. Τα τελευταία χρόνια, νέες τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου, τόσο ανατομικές όσο και λειτουργικές εμφανίζονται όλο και πιο συχνά στις ποινικές δίκες, κυρίως στις ΗΠΑ,¹ αλλά και στην Ευρώπη² μέσω των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών. Στις ποινικές δίκες, οι τεχνικές αυτές εισάγονται κατά κανόνα από τους συνηγόρους υπεράσπισης με σκοπό την απόδειξη έλλειψης/μειωμένου καταλογισμού των πελατών τους. Στην ελληνική πρακτική, σπάνια γίνεται χρήση τέτοιου είδους εργαλείων,³ παρόλο που έχει προταθεί η συμπλήρωση της κλινικής ψυχιατρικής διερεύνησης με εργαστηριακές εξετάσεις.⁴ Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τα ευρήματα μιας εμπειρικής μελέτης με ομάδες εστιασμένης συζήτησης, στις οποίες συμμετέχουν δικαστές, δικηγόροι,

ψυχίατροι και νευρολόγοι και οι οποίες έχουν ως στόχο να εξετάσουν, μέσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης, το ζήτημα της χρήσης νευροεπιστημονικών δεδομένων στην ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη από τη σκοπιά όλων των παραγόντων που εμπλέκονται στην ποινική δίκη. Ειδικότερα, ερευνάται ο τρόπος χρησιμοποίησης των δεδομένων αυτών από τους συνηγόρους, ο τρόπος αντίληψης και ερμηνείας αυτών από τους δικαστές, καθώς και η άποψη των ψυχιάτρων - πραγματογνωμόνων και νευρολόγων σχετικά με τη χρησιμότητα, την αποτελεσματικότητα και τα όρια της χρήσης αυτών στο δικαστήριο, όσον αφορά την εκτίμηση του καταλογισμού και της επικινδυνότητας των κατηγορουμένων.

1. Θεωρητικό υπόβαθρο

1.1. Οι νευροεπιστήμες στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες

Τα ποινικά δικαστήρια συχνά καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα ευρύ φάσμα υποθέσεων που απαιτούν γνώσεις και μεθόδους της ψυχιατρικής επιστήμης και καθιστούν επιβεβλημένη την προσφυγή του δικαστή σε ειδικούς πραγματογνώμονες. Οι τελευταίοι καλούνται να συνδράμουν τον δικαστή με την παροχή πληροφοριών επιστημονικής ή τεχνικής φύσεως σε θέματα που βρίσκονται εκτός της εμπειρίας και του πεδίου γνώσεων του δικαστή.⁵

Ειδική μορφή πραγματογνωμοσύνης αποτελεί η ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, αποστολή της οποίας είναι να απαντήσει σε μια σειρά ερωτημάτων αναφορικά με την διανοητική υγεία του κατηγορουμένου, το βασικότερο από τα οποία είναι η ικανότητα ή ανικανότητα αυτού για καταλογισμό. Ο ψυχίατρος -

¹ Ενδεικτικά: *People v. Protsman*, 105 Cal. Rptr. 2d 819, 88 Cal. App. 4th 509 (Ct. App. 2001). *Hoskins v. State*, 702 So. 2d 202 (Fla. 1997), *People v. Yum*, 3 Cal. Rptr. 3d 855 (Ct. App. 2003).

² Ενδεικτικά: Tribunale di Venezia, G.i.p. dott.ssa Roberta Marchiori, 24 gennaio-8 aprile 2013, sent. n. 296. - Gip Como, 20.05.2011, in Guida al diritto (online), 30 agosto 2011, con nota di MACIOCCHI, Gip di Como: le neuroscienze entrano e vincono in tribunale και Ronald Hill v The Queen Court of Appeal (Criminal Division) [2008] EWCA Crim 76, 2008 WL 45696

³ Βλ. Απόφαση 93/2002 ΜΟΑ, υπόθεση ανιχνευτή ψεύδους όπου στο πλαίσιο της δίκης ένας από τους κατηγορούμενους υπέβαλε αίτημα για τη διενέργεια εξέτασής του με την επιστημονική μέθοδο των Ενδογενών - Γνωστικών Προκλητών Δυναμικών. Vidalis T, Gkotsi GM. *Neurolaw in the Greek Legal System*. In: Springer TM (ed) *An Overview in International Neurolaw - A comparative analysis*, Springer, 2012: 194

⁴ Π.χ. ηλεκτροεγκεφαλογραφία, αζονική τομογραφία, ακτινολογικές, βιοχημικές εξετάσεις αλλά και ψυχομετρικές μεθόδους, βλ. Φωτάκη Ν. Καταλογισμός και ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη. ΠοινΧρ ΛΓ', 682. Βλ. επίσης Κωνσταντινίδη Α. Η θέση του ψυχιάτρου - πραγματογνώμονα στην ποινική δίκη, ο.π.

⁵ Κιούπη Δ. *Δικαστική ψυχολογία και ψυχιατρική*. Νομική Βιβλιοθήκη, 2016. Βλ. επίσης Κοτσάλη Α. *Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική*. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, και Κωνσταντινίδη Α. Η θέση του ψυχιάτρου - πραγματογνώμονα στην ποινική δίκη. ΠοινΧρ, 2006: 385, και Göppinger ΠοινΧρ ΛΓ', 657 επ.

πραγματογνώμονας καλείται επίσης να προβεί σε πρόγνωση της μελλοντικής συμπεριφοράς του δράστη⁶ και υπόδειξη των κατάλληλων γι' αυτόν θεραπευτικών μέτρων.

Συχνές αιτίες άσκησης κριτικής στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες αποτελούν η παγιωμένη, ενίοτε ριζική διαφωνία των ψυχιάτρων - πραγματογνωμόνων με τους τεχνικούς συμβούλους, που συμβάλλει στη μείωση του κύρους του ψυχιατρικού λειτουργήματος, καθώς και ο χειρισμός καθαρά νομικών εννοιών από ψυχιάτρους που έχει ως αποτέλεσμα ο δικαστής να θεωρεί την γνωμάτευση ως οικειοποίηση του έργου του και να την περιβάλλει με δυσπιστία.⁷ Η δικαστική ψυχιατρική δέχεται επίσης κριτική όσον αφορά την ικανότητα αξιόπιστης διάγνωσης μιας ψυχιατρικής πάθησης, την ανεπάρκεια των εργαλείων και μεθόδων που μετέρχεται, καθώς και την ικανότητα προβλεψιμότητας της πιθανότητας υποτροπής των δραστών.⁸

Οι κλινικές εκτιμήσεις της επικινδυνότητας ειδικότερα συνδέονται με χαμηλά ποσοστά αξιοπιστίας, σε σημείο που ορισμένοι συγγραφείς σχολιάζουν ότι το να αξιοποιείς κανείς τις κλινικές ψυχιατρικές προβλέψεις για την εκτίμηση του επιπέδου επικινδυνότητας ενός δράστη είναι κάτι αντίστοιχο με «το να παίζει κορώνα γράμματα στην αίθουσα του δικαστηρίου».⁹

Οι Νευροεπιστήμες υπόσχονται να καλύψουν αυτό το κενό.¹⁰ Τα πρόσφατα ευρήματα σχετικά με τις δομικές ή/και λειτουργικές βλάβες του εγκεφάλου που σχετίζονται με την εκδήλωση βίαιης και αποκλίνουσας συμπεριφοράς έχουν ανοίξει το δρόμο για τη χρήση των νευροεπιστημών στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες¹¹ και προκαλούν το αυξανόμενο ενδιαφέρον της δικαστικής ψυχιατρικής¹² αλλά και της νομικής κοινότητας.¹³ Τα τελευταία χρόνια, ποικίλες τεχνικές απεικόνισης του εγκεφάλου, τόσο ανατομικές (Μαγνητική Τομογραφία - MRI, Αξονική Τομογραφία - CAT scan) όσο και λειτουργικές, όπως το ηλεκτροεγκεφαλογράφημα (EEG), η λειτουργική Μαγνητική Τομογραφία (λΜΤ ή fMRI), η Τομογραφία Εκπομπής Ποζιτρονίων (PET) και η Φασματοσκοπία Μαγνητικού Συντονισμού (SPECT) κάνουν την εμφάνισή τους στα ποινικά δικαστήρια ως μέρος της ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης. Σε μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας, οι πρόσφατες νευροεπιστημονικές ανακαλύψεις παρουσιάζονται ως ένα μέσο ικανό να παράσχει στη δικαιοσύνη αξιόπιστα στοιχεία, που θα βελτιώσουν την ακρίβεια και θα περιορίσουν τα σφάλματα της ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης.¹⁴

⁶ Κωνσταντινίδη Α. Ζητήματα διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή της συνειδήσεως και νομική αξιολόγησή τους. ΠοινΧρ, 2008: 195.

⁷ Ανδρουλάκη Ν. Ο ψυχίατρος-πραγματογνώμων εν τη ποινική δίκη. ΠοινΧρ ΚΓ', 327.

⁸ Friend A. Keeping criticism at bay: Suggestions for forensic psychiatry experts. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 2003, 31: 4: 406-412, Wettstein RM. Quality and quality improvement in forensic mental health evaluations. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 2005, 33: 2: 158-175.

⁹ Κατά την έκφραση "flipping coins in the courtroom", βλ. Nadelhoffer T, Sinnott-Armstrong W. Neurolaw and neuroprediction: Potential promises and perils. Philosophy Compass, 2012, 7: 9: 631-642.

¹⁰ Erickson SK. Limits of neurolaw. The Houston Journal of Health Law & Policy, 2011, 11: 303-320.

¹¹ Η Γαλλία, με την ψήφιση του νέου νόμου περί βιοηθικής το 2011 έγινε η πρώτη χώρα που επιτρέπει ρητά με νομοθετική ρύθμιση τη χρήση απεικονιστικών του εγκεφάλου τεχνικών στο πλαίσιο της δικαστικής πραγματογνωμοσύνης. Βλ. Gkotsi GM, Moulin V, Gasser J. Les neurosciences au Tribunal, de la responsabilité à la dangerosité: nouvelles enjeux éthiques soulevés par la nouvelle loi française. L'Encéphale, 2014, 41: 5: 385-393.

¹² Simpson JR. Neuroimaging in forensic psychiatry: From the clinic to the courtroom. Chichester, West Sussex, England, Wiley-Blackwell, 2012. Βλ. επίσης Silva JA. The relevance of neuroscience to forensic psychiatry. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 2006, 35: 1: 6-9.

¹³ Redding RE. Brain-disordered defendant: Neuroscience and legal insanity in the twenty-first century. The American University Law Review, 2006, 56: 51-128.

¹⁴ Aggarwal NK. Neuroimaging, culture, and forensic psychiatry. Journal of the American Academy of Psychiatry

1.2. Η επιρροή των νευροεπιστημονικών δεδομένων στη δικαστική κρίση

Η χρήση τέτοιου είδους δεδομένων σε ποινικές δίκες εγείρει ποικίλα επιστημονικά, επιστημολογικά, νομικά και ηθικά ζητήματα. Ένα από τα ζητήματα που απασχολεί τη σχετική βιβλιογραφία αφορά το βαθμό και τον τρόπο με τον οποίον τα νευροεπιστημονικά δεδομένα, χρησιμοποιούμενα στο πλαίσιο ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών, είναι ικανά να επηρεάσουν την κρίση και τις αποφάσεις των δικαστών και ενόρκων.

Πρόσφατες μελέτες κοινωνικής ψυχολογίας καταδεικνύουν ότι «οι μη ειδικοί αναγνώστες αποδίδουν μεγαλύτερη επιστημονική αξία σε επιστημονικά άρθρα που περιλαμβάνουν ευρήματα από απεικονίσεις του εγκεφάλου, παρά την έλλειψη επαρκούς επιστημονικής θεμελίωσής τους και ανεξάρτητα από το αν στα εν λόγω άρθρα περιλαμβάνονται σφάλματα συλλογισμού».¹⁵ Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με το λεγόμενο «seeing is believing effect», που έχει καταδειχθεί από πρόσφατες έρευνες πειραματικής ψυχολογίας και συνδέεται με γνωστικές προκαταλήψεις ως προς την αξιοπιστία κάποιας επιστημονικής μελέτης, όταν αυτή συνοδεύεται από κάποια φωτογραφία/απεικόνιση.¹⁶ Οι μελέτες αυτές εγείρουν ερωτήματα σχετικά με το ενδεχόμενο πρόσληψης των νευροαπεικονιστικών δεδομένων από ενόρκους και δικαστές ως

περισσότερο «επιστημονικών» σε σχέση με άλλα είδη αποδεικτικών στοιχείων.¹⁷

Η τάση αυτή έχει αποδοθεί στο γεγονός ότι για τη συλλογή αυτού του είδους των δεδομένων απαιτείται μια πολύπλοκη τεχνολογικά διαδικασία, η οποία κατά τα φαινόμενα προσδίδει στα ευρήματα μεγαλύτερη επιστημονική αξία.¹⁸ Μια άλλη εξήγηση σχετίζεται με την τάση των μη ειδικών να θεωρούν επιστήμες, όπως οι κοινωνικές επιστήμες και η ψυχιατρική, ως λιγότερο αξιόπιστες και έγκυρες σε σχέση με επιστήμες όπως η φυσική και η βιολογία.^{19 20}

Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν πιο πρόσφατες έρευνες καταδεικνύουν ότι τελικά οι νευροεπιστήμες δεν ενέχουν σε τόσο μεγάλο βαθμό τον κίνδυνο μεροληψίας,²¹ ο κίνδυνος

and the Law Online, 2009, 37: 2: 239-244. Βλ. επίσης Lamparello A. Using cognitive neuroscience to predict future dangerousness. *The Columbia Human Rights Law Review*, 2010, 42: 481-540.

¹⁵ Weisberg DS, Keil FC, Goodstein J, Rawson E, Gray JR. The seductive allure of neuroscience explanations. *Journal of cognitive neuroscience*, 2008, 20: 3: 470-477, και Kulynych J. *Psychiatric neuroimaging evidence: A high-tech crystal ball?* Stanford, 1997.

¹⁶ McCabe DP, Castel AD. Seeing is believing: The effect of brain images on judgments of scientific reasoning. *Cognition*, 2008, 107:1: 343-352.

¹⁷ Munro GD, Munro CA. “Soft” Versus “Hard” Psychological Science: Biased Evaluations of Scientific Evidence That Threatens or Supports a Strongly Held Political Identity. *Basic and Applied Social Psychology*, 2014, 36.6: 533-543.

¹⁸ Larrieu P. Regards éthiques sur les applications juridiques des neurosciences. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 2012, 68: 1: 145-174.

¹⁹ Munro GD, Munro CA ο.π. Βλ. επίσης Simonton DK. Varieties of (scientific) creativity: A hierarchical model of domain-specific disposition, development, and achievement. *Perspectives on Psychological Science*, 2009.

²⁰ Άλλοι υποστηρίζουν ότι ο κίνδυνος μεροληψίας υπέρ των νευροεπιστημονικών αποδείξεων δεν έγκειται στη δύναμη της εικόνας, αλλά στο είδος των χρησιμοποιούμενων τεχνικών νευροαπεικόνισης, στο αν δηλ. χρησιμοποιούνται ανατομικές ή λειτουργικές τεχνικές απεικόνισης. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι ανατομικές τεχνικές είναι πιθανότερο να επηρεάσουν την κρίση των δικαστών οδηγώντας σε επιεικέστερες αποφάσεις, λόγω της ισχυρότερης αιτιώδους συνάφειας που είναι ικανές να καταδείξουν μεταξύ της συμπεριφοράς και των ανατομικών ανωμαλιών του εγκεφάλου. Βλ. Choe SY. Misdiagnosing the impact of neuroimages in the courtroom. *UCLA Law Review*, 2014, 61: 1502-1548.

²¹ Roskies AL, Schweitzer NJ, Saks MJ. Neuroimages in court: Less biasing than feared. *Trends in Cognitive Sciences*, 2013, 17:3: 99-101. Βλ. επίσης Michael RB, Newman EJ, Vuorre M, Cumming G, Garry M. On the (non) persuasive power of a brain image. *Psychonomic Bulletin & Review*, 2013, 20: 4: 720-725. Βλ. επίσης Farah MJ, Hook CJ The seductive allure of “seductive allure”. Per-

παρερμηνείας των νευροεπιστημονικών δεδομένων από τους δικαστές παραμένει ένα ανοιχτό εμπειρικό ερώτημα²² που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Στη βάση αυτής της θεωρητικής συζήτησης οργανώσαμε τις ερευνητικές μας υποθέσεις ως εξής: Οι δικαστές που δεν είναι επαρκώς ενημερωμένοι και εξοικειωμένοι με τις νευροεπιστήμες θα έχουν την τάση: i) να προσλαμβάνουν τα δεδομένα από τις νευροεπιστήμες, ιδιαίτερα τις απεικονίσεις του εγκεφάλου ως «σκληρές αποδείξεις», σε σύγκριση με τα παραδοσιακά ψυχιατρικά δομένα, που θα θεωρηθούν πιο υποκειμενικά ("hard data v soft data"). ii) να ερμηνεύουν τις νευροβιολογικές δυσλειτουργίες ως αιτιωδώς σχετιζόμενες με την ύπαρξη ψυχικής ασθένειας και την επικινδυνότητα ενός δράστη. Ως προς την ποινική μεταχείριση των ψυχικά πασχόντων δραστών, η χρήση νευροεπιστημονικών τεχνικών μπορεί να διαδραματίσει διττό ρόλο. Όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία²³ και νομολογιακές μελέτες υποθέσεων στο πλαίσιο των οποίων χρησιμοποιήθηκαν νευροαπεικονιστικές τεχνικές,²⁴ αυτά τα

δεδομένα και οι τεχνικές εισάγονται κατά κανόνα από την υπεράσπιση ως εργαλείο που θα επιτρέψει ευνοϊκότερη ποινική μεταχείριση. Ωστόσο, υπό το υπάρχον νομικο-κοινωνικό πλαίσιο που αναδεικνύει το ζήτημα της δημόσιας ασφάλειας σε προτεραιότητα της αντεγκληματικής πολιτικής,²⁵ τα ίδια δεδομένα που εισάγονται από τους συνηγόρους με στόχο την απόδειξη μειωμένου καταλογισμού ή έλλειψης καταλογισμού είναι πιθανό να ερμηνευθούν από τους δικαστές ως απτές και αντικειμενικές αποδείξεις της επικινδυνότητας των τελευταίων, οδηγώντας σε μακρότερες ποινές ή μέτρα εγκλεισμού σε θεραπευτικά καταστήματα.

2. Μέθοδος

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης έρευνας, γενικός στόχος της οποίας είναι να αναλυθεί ο τρόπος χρησιμοποίησης των νευροεπιστημονικών δεδομένων στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες, καθώς και η επιρροή τους στην ποινική μεταχείριση των ψυχικώς ή/και εγκεφαλικώς πασχόντων, προκειμένου να διαμορφωθούν προτάσεις σχετικά με τον ορθό τρόπο χρησιμοποίησης των νευροεπιστημονικών δεδομένων στην ποινική δίκη. Η μεθοδολογία της ευρύτερης έρευνας περιλαμβάνει ανάλυση σχετικής νομολογίας και συνδυασμό μεθόδων ποιοτικής έρευνας, ειδικότερα ομάδων εστιασμένης συζήτησης και συνεντεύξεων με δικαστικούς λειτουργούς. Στο παρόν άρθρο δημοσιεύονται τα πορίσματα που προέκυψαν από τις ομάδες εστίασης.

spectives on Psychological Science, 2013, 8: 1: 88-90, και Schweitzer NJ, Baker DA, Risko EF. Fooled by the brain: Re-examining the influence of neuroimages. Cognition, 2013, 129: 3: 501-511. Βλ. επίσης Schweitzer NJ, Saks MJ, Murphy ER, Roskies AL, Sinnott-Armstrong W, Gaudet LM. Neuroimages as evidence in a mens rea defense: No impact. Psychology, Public Policy, and Law, 2011, 17:3: 357-393.

²² Nadelhoffer T, Bibas S, Grafton S, Kiehl KA, Mansfield A, Sinnott-Armstrong W, Gazzaniga M. Neuroprediction, violence, and the law: Setting the stage. Neuroethics, 2012, 5: 1: 67-99. Βλ. επίσης Gruber D, Dickerson JA. Persuasive images in popular science: Testing judgments of scientific reasoning and credibility. Public Understanding of Science, 2012, 21: 8: 938-948.

²³ Aharoni E, Funk C, Sinnott-Armstrong W, Gazzaniga M. Can neurological evidence help courts assess criminal responsibility? Lessons from law and neuroscience. Annals of the New York Academy of Sciences, 2008, 1124: 1: 145-160.

²⁴ Gkotsi GM, Gasser J, Moulin V (2018), Neuroscience in criminal courts: a case study, the role of experts - psychia-

trists in International Journal of Law and Psychiatry (in press).

²⁵ Γκότση ΓΜ, 2017, ο.π.

2.1. Επιλογή της μεθόδου των Ομάδων Εστιασμένης Συζήτησης (Focus Groups)

Οι ομάδες εστίασης αποτελούν μία ποιοτική τεχνική έρευνας που έχει ως σκοπό τη διερεύνηση ενός φάσματος αντιλήψεων και απόψεων για ένα ερευνητικό αντικείμενο μέσα από την οπτική γωνία των ίδιων των συμμετεχόντων.²⁶

Με δεδομένο ότι το υπό έρευνα θέμα αποτελεί ανεξερεύνητο πεδίο στην ελληνική πραγματικότητα, η μέθοδος των ομάδων εστίασης προκρίθηκε προκειμένου να χαρτογραφηθεί το πεδίο και να διερευνηθούν οι αντιλήψεις όλων των επαγγελματιών που εμπλέκονται στην ποινική δίκη, ανά επιστημονικό κλάδο - των δικαστών, των συνηγόρων, των ψυχιάτρων, των νευρολόγων-, αναφορικά με τον τρόπο χρήσης των νευροβιολογικών δεδομένων στο πλαίσιο ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών. Στις ομάδες εστίασης χρησιμοποιείται ρητά η αλληλεπίδραση ως μέρος της μεθόδου και διεξάγεται ομαδική συζήτηση στην οποία οι συμμετέχοντες συνδιαλέγονται σχετικά με ένα συγκεκριμένο θέμα, ανταλλάσσοντας απόψεις και σχολιάζοντας τις εμπειρίες τους.²⁷ Οι συμμετέχοντες είναι επιλεγμένοι και σχετίζονται ουσιαστικά, αλλά από διαφορετικές θέσεις, σκοπιές και οπτικές με το υπό διερεύνηση αντικείμενο.

Η μέθοδος των ομάδων εστίασης μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε αυτόνομα είτε σε συνδυασμό με ποιοτικού ή ποσοτικού τύπου μεθόδους.²⁸ Στο πλαίσιο της έρευνας, η συγκεκριμένη μέθοδος αξιοποιήθηκε ως

προκαταρκτική έρευνα σε συνδυασμό με την ποιοτική μέθοδο των ατομικών συνεντεύξεων με δικαστές²⁹. Αναδεικνύοντας τον τρόπο σκέψης και την ποικιλία των προβληματισμών των δικαστών, οι ομάδες εστίασης ελήφθησαν ως πηγές νέων ιδεών και συνεισέφεραν στην ανίχνευση των κατάλληλων θεματικών και στη διατύπωση των ερωτημάτων για τις συνεντεύξεις με δικαστικούς λειτουργούς που αποτέλεσαν το επόμενο στάδιο της έρευνας.³⁰

2.2. Σχεδιασμός και σύνθεση ομάδας

Δύο ομάδες έλαβαν χώρα την περίοδο Δεκεμβρίου 2017 - Μαρτίου 2018 στην Αθήνα στις οποίες συμμετείχαν εννέα επιλεγμένα άτομα.

Ο χωρισμός των ομάδων ανά επαγγελματικό κλάδο (νομικούς και ψυχιάτρους/νευρολόγους) υπαγορεύθηκε από τους στόχους και τις ανάγκες της ίδιας της μελέτης. Δεδομένου ότι η μελέτη επιχειρεί να ανιχνεύσει τις αντιλήψεις νομικών και ψυχιάτρων, επαγγελματικές κατηγορίες που μεταχειρίζονται διαφορετική μεθοδολογία και ορολογία, η ομοιογενής σύσταση των ομάδων κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να διασφαλιστεί η άνεση των συμμετεχόντων στο να μοιραστούν τις σκέψεις τους σε μία οικεία ομάδα με κοινή βάση αντίληψης και γνώσης και να επιτευχθεί η αποδοτική λειτουργία της δυναμικής της ομάδας.^{31,32} Επιπλέον, με τη διοργάνωση δύο ξεχωριστών ομάδων εμποδίστηκε το ενδεχόμενο να υπεισέλθουν στην ανάλυση οι ενδεχόμενες προϋποθέσεις, τα

²⁶ Βλ. Morgan DL. Focus groups. Annual Review of Sociology, 1996, 22: 149-152 και Krueger RA, Casey MA. Focus group interviewing. Handbook of practical program evaluation. 3rd edition. San Francisco (CA): Jossey-Bass, 2010: 381 - 382.

²⁷ Kitzinger J. Qualitative research: introducing focus groups. 1995: 299-302.

²⁸ Morgan D. Focus Groups as Qualitative Research. Sage Publications, London, 1997.

²⁹ Lambert SD, Loiselle CG. Combining individual interviews and focus groups to enhance data richness. Journal of advanced nursing, 2008, 62: 2: 228-237.

³⁰ Merton RK. The focussed interview and focus groups: Continuities and discontinuities. The Public opinion quarterly. 1987, 51: 4: 558

³¹ Krueger RA, Casey MA. Focus group interviewing. ο.π. 382.

³² Ritchie, Jane, *et al.*, eds. Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers. sage, 2013.p. 190.

στερεότυπα ή οι προκαταλήψεις ενός επαγγέλματος απέναντι στον άλλο, γεγονός που θα είχε ως αποτέλεσμα την αλλοίωση των δεδομένων.

Στην ομάδα των νομικών μετείχαν δύο δικαστές Πρωτοδίκες, ένας δικηγόρος με ειδίκευση στο ποινικό δίκαιο και εμπειρία στην υπεράσπιση ψυχικώς πασχόντων, ένας νομικός με ειδίκευση σε ζητήματα βιοηθικής, κι ένας νομικός - ανθρωπολόγος με εμπειρία στη συνηγορία ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας. Η δεύτερη ομάδα συγκροτήθηκε από δύο νευρολόγους, εκ των οποίων ο ένας υπηρετεί τακτικά ως πραγματογνώμονας, και δύο ψυχιάτρους ειδικευμένους στον τομέα της κοινωνικής ψυχιατρικής, ο ένας εκ των οποίων έχει εμπειρία ως τεχνικός σύμβουλος.

Τις συζητήσεις συντόνισε η ερευνήτρια. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τον σκοπό και το αντικείμενο της μελέτης, συμπληρώνοντας ένα έντυπο συγκατάθεσης για τη μαγνητοφώνηση της συζήτησης με το οποίο διασφαλίστηκε η ανωνυμία τους. Ένα πλάνο ημικατευθυνόμενων γενικών ερωτημάτων (οδηγός συζήτησης), αποτέλεσε τη βάση και τα ερεθίσματα για τη διεξαγωγή της συζήτησης.

Ως μέθοδος ανάλυσης προκρίθηκε η θεματική ανάλυση η οποία επιχειρεί με συστηματικό τρόπο να ανιχνεύσει, να οργανώσει και κατανοήσει θέματα εντός ενός συνόλου δεδομένων και με αυτόν τον τρόπο να παράσχει γνωστική πρόσβαση σε συλλογικές σημασιοδοτήσεις και εμπειρίες.³³

3. Ευρήματα

3.1. Ομάδα νομικών

Η ανάλυση των ποιοτικών ευρημάτων όσον αφορά την ομάδα των νομικών οδήγησε σε τέσσερις βασικές θεματικές κατηγορίες:

3.1.1. Η συμβολή των νευροεπιστημονικών δεδομένων³⁴ στη βελτίωση της ποιότητας των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών

Κατά τη συζήτηση οι νομικοί χωρίστηκαν σχηματικά σε δύο υποομάδες: από τη μία, οι δικαστές εμφανίζονται πεπεισμένοι ότι τα νευροεπιστημονικά εργαλεία θα μπορούσαν δυνητικά να αποτελέσουν ένα πολύτιμο εργαλείο για τη βελτίωση της αξιοπιστίας των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών, συμβάλλοντας στην ασφαλέστερη διάγνωση της ψυχικής ασθένειας και στη συνολική αποτίμηση της κλινικής κατάστασης του κατηγορουμένου και υποβοηθώντας τη δικανική κρίση. Από την άλλη μεριά, οι υπόλοιποι συμμετέχοντες εκφράζουν σκεπτικισμό αναφορικά με την αξιοποίηση αυτών των δεδομένων στα πλαίσια της ποινικής δίκης, λόγω ορισμένων επιστημονικών, νομικών και εννοιολογικών περιορισμών.

3.1.1.1. Βελτίωση αξιοπιστίας των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών με νευροεπιστημονικά δεδομένα.

3.1.1.1.1. Ασφαλέστερη διάγνωση ψυχική ασθένειας - αποτίμηση κλινικής κατάστασης κατηγορουμένου

Κατ'αρχήν, από τους δικαστές καθίσταται εμφανής μια γενική δυσπιστία απέναντι στα πορίσματα της ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης. Ως κύριοι λόγοι αναφέρονται η ασάφεια, αοριστία και έλλειψη επιστημονικότητας ως προς την τεκμηρίωση των

³³ Braun V, Clarke V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*. University of the West of England, 2006, 3: 2: 77-101.

³⁴ Με τον γενικό όρο «Νευροεπιστημονικά δεδομένα» αναφερόμαστε τόσο σε πληροφορίες που προκύπτουν από νευροβιολογικές δημοσιευμένες μελέτες/έρευνες που αφορούν γενικά στη σχέση μεταξύ εγκεφάλου και συμπεριφοράς, όσο και στα δεδομένα που προκύπτουν από απεικονιστικές τεχνικές εξέτασης του εγκεφάλου. Οι τεχνικές αυτές μπορεί να είναι είτε ανατομικές (Μαγνητική Τομογραφία - MRI, Αξονική Τομογραφία - CAT scan), είτε λειτουργικές, όπως το ηλεκτροεγκεφαλογράφημα (EEG), η λειτουργική Μαγνητική Τομογραφία (λΜΤ ή fMRI), η Τομογραφία Εκπομπής Ποζιτρονίων (PET) και η Φασματοσκοπία Μαγνητικού Συντονισμού (SPECT).

πραγματογνωμοσυμών και τα κενά που συχνά συναντώνται αναφορικά με τη διάγνωση ψυχιατρικών ασθενειών. Η δυσπιστία αυτή συνδέεται με τη γενικότερη κριτική που ασκείται στη δικαστική ψυχιατρική για έλλειψη σαφώς προσδιορισμένης μεθοδολογίας που οδηγεί συχνά σε λανθασμένα - είτε ψευδώς αρνητικά, είτε ψευδώς θετικά - αποτελέσματα αναφορικά με την εκτίμηση του καταλογισμού και την πιθανότητα τέλεσης μελλοντικών εγκλημάτων.³⁵

Τα νευρολογικά και βιολογικά δεδομένα, αναφερόμενα από τους δικαστές σε αντιπαράθεση με τα δεδομένα της «παραδοσιακής» ψυχιατρικής θεωρούνται δεδομένα καλύτερης ποιότητας και αυξημένης αξιοπιστίας. Τα προερχόμενα από κλινική ψυχιατρική εξέταση δεδομένα θεωρούνται επισφαλής και όχι ιδιαίτερα αξιόπιστα. Η θεμελίωση της ύπαρξης κάποιας ψυχικής ασθένειας σε οργανική, εγκεφαλική βάση, που αποκαλύπτεται με τη διενέργεια νευροαπεικονιστικών εξετάσεων προσδίδει κύρος στην ψυχιατρική εκτίμηση, η οποία γι' αυτό το λόγο εκλαμβάνεται ως περισσότερο «αντικειμενική» και επιστημονικά έγκυρη.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

«...με την άνοδο της νευροεπιστήμης φαίνονται κάποια κενά σημεία των παραδοσιακών ψυχιατρικών μεθόδων ως προς τη διάγνωση και τη χαρτογράφηση του ανθρώπινου εγκεφάλου, επομένως θεωρώ ότι μόνο θετικά μπορεί αυτή η τάση χρήσης τέτοιων εργαλείων να ειδωθεί διότι δίνει πληρέστερη εικόνα του ατόμου. Οι νευροεπιστημονικές τεχνικές...θα βοηθούσαν ως μια ασφαλής μέθοδος διάγνωσης...» (Ε.Ε., δικαστής).

3.1.1.1.2. Υποβόηθηση δικανικής κρίσης και ασφάλεια δικαίου

Ιδιαίτερη αναφορά από τη μεριά των δικαστών γίνεται στις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει ένας λειτουργός της δικαιοσύνης όταν καλείται να εκφέρει κρίση σε έναν τομέα που απαιτεί ειδικές γνώσεις προερχόμενες από άλλα επιστημονικά πεδία με τα οποία δεν είναι εξοικειωμένος, εν προκειμένω, της ψυχιατρικής επιστήμης. Τονίζονται εμφατικά οι δυσχέρειες της κατανόησης των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυμών που παρομοιάζονται με «ωκεανό», ενώ η ίδια η στιγμή της λήψης της απόφασης αναφέρεται χαρακτηριστικά ως στιγμή «δέους». Οι δικαστές περιγράφουν το ρόλο τους ως λειτούργημα που υπαγορεύει καθήκον ευθύνης απέναντι στους πολίτες και τονίζουν τη μεγάλη ευθύνη με την οποία είναι επιφορτισμένοι κατά την κρίση περί (αν)ικανότητας για καταλογισμό του κατηγορούμενου. Στο πλαίσιο αυτό, τα δεδομένα που προκύπτουν από νευροαπεικονιστικές τεχνικές και έρευνες γίνονται αντιληπτά ως ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο, το οποίο, εντασσόμενο στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες, συνδυαστικά έστω με άλλες εξετάσεις και μεθόδους, προσφέρει ασφάλεια στο δικαστή, τον βοηθά στο έργο του και εν τέλει συνεισφέρει στην αποτελεσματικότερη απονομή δικαιοσύνης και στην ασφάλεια δικαίου.

«...οι νευροεπιστημονικές τεχνικές θα βοηθούσαν ώστε να μην είμαστε στον ωκεανό μιας οποιασδήποτε ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης...ο συγκερασμός της παραδοσιακής κλινικής εξέτασης με τις νευροεπιστήμες θα μπορούσε να δώσει μια σανίδα ασφάλειας σε έναν ωκεανό, γιατί είναι ωκεανός να αποφασίσεις για κάτι τέτοιο και το δέος που αισθάνεσαι πραγματικά δεν μπορώ να σας το μεταφέρω. Ο,τιδήποτε αντικειμενικοποιεί έστω και λίγο την κατάσταση σε κάνει να αισθάνεσαι πιο ασφαλής ως προς την απόδοση δικαίου...» (Μ.Β. δικαστής).

«εμένα προσωπικά θα μου λύσει τα χέρια, θα με βοηθήσει να κατανοήσω το πρόβλημα του συγκεκριμένου ανθρώπου» (Ε.Ε. δικαστής).

³⁵ Βλ. Nadelhoffer T, Bibas S, Grafton S, Kiehl KA, Mansfield A, Sinnott-Armstrong W, Gazzaniga M, 2012, ο.π.

Οι εκφράσεις «σανίδα σωτηρίας» και «θα μου λύσει τα χέρια» τονίζουν εμφατικά το συναίσθημα έλλειψης βοήθειας του δικαστή, από τη στιγμή ιδιαίτερα που η πρόσβαση στο συγκεκριμένο αντικείμενο κρίσης δεν μπορεί να επιτευχθεί με τους γνώμονες της ηθικής απόδειξης που είναι οι κανόνες της κοινής πείρας και λογικής, ούτε με συνείδηση της ευθύνης του δικαστικού έργου, αλλά μόνο με υπόβαθρο ειδικών γνώσεων.³⁶ Επιπλέον, ταυτιζόμενα με χειροπιαστή και επιστημονική γνώση, τα πορίσματα της πραγματογνωμοσύνης που έχουν στηριχθεί σε νευροεπιστημονικά δεδομένα εκλαμβάνονται από τους συμμετέχοντες δικαστές ως «αντικειμενικά», θεμελιωμένα σε αναμφισβήτητα τεχνικοεπιστημονικά δεδομένα. Ως εκ τούτου, τα δεδομένα αυτά, όχι μόνο δεν μπορούν να αγνοηθούν, αλλά η εκτίμησή τους, σύμφωνα με τους δικαστές, υπαγορεύεται από τη συνείδηση του καθήκοντός τους για την εύρεση της αλήθειας.

«...η επιστήμη εξελίσσεται, δεν μπορούμε να τη παραβλέψουμε, εγώ δεν έχω τη συνείδησή μου καθαρή να τη παραβλέψω τελείως...θα έδινε μια ασφάλεια δικαίου στο δικαστή» (Μ.Β., δικαστής).

3.1.1.2. Σκεπτικισμός ως προς τη βελτίωση της αξιοπιστίας των ψυχιατρικών πραγματογνωμοσυνών με τη χρήση νευροεπιστημονικών εργαλείων - «Ψευδοαντικειμενικοποίηση»

3.1.1.2.1. Επιστημονικοί περιορισμοί κι επιστημολογικές δυσκολίες

Οι υπόλοιποι νομικοί είναι περισσότερο σκεπτικοί ως προς την αξιοπιστία των δεδομένων αυτών. Επισημαίνουν τη νεότητα της τεχνολογίας των νευροαπεικονιστικών τεχνικών καθώς και το ότι δεν υπάρχει νευροβιολογικός διαγνωστικός δείκτης. Ειδικά αναφέρεται και το ζήτημα του αιτιώδους συνδέσμου και της δυσκολίας θεμελίωσης ενός τύπου συμπεριφοράς στη βάση συγκεκριμένης εγκεφαλικής δομής ή δυσλειτουργίας. Επισημαίνεται επίσης ότι ορισμένοι γενετικοί πολυμορφισμοί, όπως το γονίδιο MAOA³⁷ και γενικά τέτοιου τύπου προδιαθεσικές πληροφορίες δεν μπορούν να δώσουν ακριβείς απαντήσεις για συγκεκριμένα άτομα με έναν εξαστομικευμένο τρόπο.

Εκτεταμένη αναφορά έγινε και στις επιστημολογικού τύπου περιορισμούς και τις δυσκολίες της συνεννόησης ανάμεσα στο δικαστή και στον ψυχίατρο - πραγματογνώμονα και επισημαίνεται η διαφοροποίηση της επιστημονικής απόδειξης από τη νομική κρίση.

“Υπάρχει ένα θέμα με το πώς καλείται να κρίνει ένας δικαστής και πώς καταλήγει σε συμπεράσματα ένας θετικός επιστήμονας, είτε γιατρός, είτε βιολόγος, κ.ο.κ. Ο δικαστής πρέπει να κρίνει με μαύρο άσπρο στο τέλος. Ο άλλος δεν το κάνει ποτέ. Θα σου πει ότι

³⁶ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. Θα έπρεπε μήπως το πόρισμα της πραγματογνωμοσύνης να είναι δεσμευτικό για το ποινικό δικαστήριο; Αρμ. 1983: 1046.

³⁷ Το γονίδιο MAOA έχει χαρακτηριστεί ως «το γονίδιο του μαχητή» καθώς με τη δράση του σε συνδυασμό με περιβαλλοντικούς παράγοντες καθορίζει, ως ένα ποσοστό, την προδιάθεση για εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς. Βλ. Caspi A, McClay J, Moffitt TE, Mill J, Martin J, Craig IW, Taylor A, Poulton R. Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. Science, 2002, 297(5582):851-4.

στατιστικά έχω αυτά τα συμπεράσματα, άρα μπορεί να οδηγήσει εκεί. Πώς ξέρεις όμως ότι δεν πέφτεις στην στατιστική κατηγορία που δεν οδηγεί εκεί; Κανείς γιατρός δεν βάζει το χέρι του στο ευαγγέλιο για τέτοιου είδους αιτιώδεις συνδέσμους. Με τη δικανική κρίση πρέπει να καταλήξεις σε έναν τέτοιο σύνδεσμο”. (B.T., νομικός).

3.1.2. Νευροεπιστημονικά δεδομένα στις ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες και αρχή ηθικής απόδειξης

Σύμφωνα με την κρατούσα στη Νομολογία και στη Θεωρία άποψη, το πόρισμα της πραγματογνωμοσύνης εκτιμάται ελεύθερα από το δικαστήριο με βάση το άρθρο 177 ΚΠΔ που καθιερώνει στο ελληνικό ποινικό δίκαιο την αρχή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων³⁸ η οποία, μαζί με την αρχή της ελεύθερης χρησιμοποίησης οποιουδήποτε αποδεικτικού μέσου (178 ΚΠΔ) συναποτελούν την αρχή της ηθικής απόδειξης. Βάσει της αρχής αυτής, οι δικαστές έχουν την ελευθερία να διαμορφώνουν την πεποίθησή τους κατά συνείδηση χωρίς να δεσμεύονται από νομικούς κανόνες αποδείξεων.³⁹ Το πόρισμα της πραγματογνωμοσύνης δεν πρέπει να υποχρεώνει τον δικαστή, αλλιώς ο πραγματογνώμονας, αντί να είναι βοηθός του δικαστή τον υποκαθιστά, φалκιδεύοντας έτσι τη συνταγματική επιταγή για την απονομή της δικαιοσύνης από τα δικαστήρια.⁴⁰

Ωστόσο έχει υποστηριχθεί από τη θεωρία και η άποψη, σύμφωνα με την οποία ο δικαστής, μη έχοντας τις απαιτούμενες ειδικές γνώσεις δεν μπορεί να αντιπαραθέσει ισάξια επιστημονικά επιχειρήματα που να ανατρέπουν το πόρισμα της πραγματογνωμοσύνης.⁴¹

Το ζήτημα της σχέσης του αποδεικτικού μέσου της πραγματογνωμοσύνης με την αρχή της ηθικής απόδειξης ανέκυψε κατά τη συζήτηση αναφορικά με τα νευροεπιστημονικά δεδομένα, δεδομένου ότι οι πληροφορίες αυτές αποτελούν τεχνική και εξειδικευμένη γνώση.

3.1.2.1. Ακύρωση ελεύθερης εκτίμησης της πραγματογνωμοσύνης από τα νευροεπιστημονικά δεδομένα

Σύμφωνα με τους δικηγόρους, η χρήση αυτού του είδους των δεδομένων στην ποινική διαδικασία αποτελεί για τους δικαστές «παγίδα» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: υπάρχει το ενδεχόμενο οι δικαστές να δέχονται αυτού του είδους τα δεδομένα αναντίρρητα, είτε επειδή, ερμηνεύοντάς τα ως αδιαμφισβήτητα τεχνικοεπιστημονικά δεδομένα που δεν αφήνουν περιθώριο αμφισβήτησης, θα σχηματίζουν την πεποίθηση ότι είναι επιστημονικώς έγκυρα και αξιόπιστα, είτε επειδή μη διαθέτοντας το ειδικό γνωστικό υπόβαθρο, δεν θα είναι σε θέση να αντικρούσουν την ειδική αυτή γνώση και να αιτιολογήσουν εμπεριστατωμένα την αποστασιοποίηση από την πραγματογνωμοσύνη. Εκφράζεται ανησυχία για την υποκατάσταση του δικαστή και της δικανικής κρίσης από επιστημονικά δεδομένα, τα οποία ταυτίζονται με έναν αυτοματοποιημένο, αποπροσωποποιημένο τρόπο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

«Είναι σαν να δίνουμε μια μεζούρα στο δικαστή η οποία θα αδρανοποιήσει την κρίση της δικαιοσύνης και θα αποφασίσει η μεζούρα αυτή αν θα είναι κάποιος καταλογιστέος ή μη για την πράξη του. Αυτό μου φαίνεται και αντιεπιστημονικό και

³⁸ Κωνσταντινίδης Α. Εξάρτηση και πραγματογνωμοσύνη: Η αποδεικτική ισχύς της Πραγματογνωμοσύνης. Εγκληματικότητα και κράτος δικαίου, 2009: 275.

³⁹ Κωνσταντινίδης Α, ο.π., 275, και Σταθόπουλου Κ. Η διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών ή της συνείδησής και η ελαττωμένη ικανότητα για καταλογισμό από τη σκοπιά της δικαστηριακής πρακτικής. ΠοινΧρ ΛΓ', 669.

⁴⁰ Παρασκευόπουλος Ν, Κοσμάτος Κ. Ναρκωτικά: Κατ' άρθρο ερμηνεία των ποινικών και δικονομικών διατάξεων του “ Νόμου περί εξαρτησιογόνων ουσιών”. Εκδόσεις Σάκκουλα, γ' έκδοση, 2013: 241.

⁴¹ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. ο.π. και Ανδρουλάκης Ν. ο.π.

εξωφρενικό. Αχρηστεύεις τον δικαστή » (Λ.Α., νομικός).

Ανησυχίες εκφράζονται και για το ενδεχόμενο αυτού του είδους τα δεδομένα να λειτουργήσουν παρελκυστικά για τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, καταλήγοντας σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης κατά παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας και δίκαιης δίκης.

«Αν έχουμε τέτοιου είδους διαγνώσεις/πορίσματα, τότε ο κατηγορούμενος παίρνει πάνω του όλο το βάρος του να αποδείξει ότι δεν είναι ελέφαντας. Δηλαδή, εκ των προτέρων θα βρίσκεται μπροστά στην ποινή του και θα πρέπει να αποδείξει ότι όχι, δεν έκανε κάτι. Το αντίθετο θα πρεπε να ισχύει». (Β.Τ., δικηγόρος).

Εν τέλει, η υποστήριξη που μπορούν να παράσχουν αυτά τα δεδομένα δεν είναι ουσιαστική, αλλά μόνο ψυχολογικής φύσεως. Σύμφωνα με τους συνηγούς, τα νευροεπιστημονικά εργαλεία μπορεί να λειτουργήσουν ως «αυθεντία» που ανακουφίζει ψυχολογικά τους δικαστές, καθώς αίρει το βάρος μιας δύσκολης απόφασης, αλλά στην πραγματικότητα δυσχεραίνει το δικαστικό έργο, υπονομεύοντας την ελεύθερη εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού και υποκαθιστώντας τη δικαστική κρίση.

«νομίζω ότι όσο περισσότερα εργαλεία από τις θετικές επιστήμες βάζεις στο παιχνίδι της απόδειξης, τόσο απομακρύνεις το δικαστή από το να παίρνει πραγματικά εκείνος την απόφαση. Τον απομακρύνεις από την ευθύνη του σε τελική ανάλυση»

(Β.Τ., νομικός).

3.1.2.2. Η δικανική κρίση μένει ανεπηρέαστη από τη χρήση νευροεπιστημονικών εργαλείων

Οι δικαστές κρατούν αμυντική στάση απέναντι στα λεγόμενα των συνηγώνων, εκλαμβάνοντάς τα ως πλήγμα στην ανεξαρτησία και την αυτονομία του λειτουργήματος τους: ο κίνδυνος της «ακύρωσης» της κρίσεώς τους δεν υφίσταται, καθώς δύνανται, προβάλλοντας ένα νομικό σκεπτικό, να αντικρούσουν κάποια πραγματογνωμοσύνη. Στο ανταγωνιστικό δίπολο «θετικές επιστήμες - δίκαιο», όπως διαγράφεται

κατά τη συζήτηση, επιχειρούν να εδραιώσουν την πρωτοκαθεδρία της νομικής σκέψης. Στις ανησυχίες των συνηγώνων σχετικά με τον κίνδυνο οι δικαστές να «παρασυρθούν» κατά την στήριξη της απόφασής τους σε αμφίβολης αξιοπιστίας δεδομένα, αντιτείνουν το νομικό πλαίσιο και την παγιωμένη νομολογία, που τους παρέχει ως μέσο άμυνας απέναντι σε αμφισβητήσιμης ισχύος πραγματογνωμοσύνες την απόκλισή τους με ειδική αιτιολόγηση.⁴²

«την απόφαση τη βγάζουμε εμείς κι εμείς καλούμαστε να αιτιολογήσουμε κατά το Σύνταγμα... Το τι θα πει ο ένας και ο άλλος θα με βοηθήσει αλλά δεν θα μου βγάλει την απόφαση...Και η αντιπαράθεση θα γίνει με νομικό κριτήριο δεν θα γίνει με επιστημονικό» (Ε.Ε., δικαστής).

3.1.3. Το ζήτημα της επικινδυνότητας των δραστών: συσχετισμός μεταξύ επικινδυνότητας, ψυχικής ασθένειας και νευροβιολογικών δεδομένων

3.1.3.1. Τα νευροβιολογικά δεδομένα ως ενδείξεις επικινδυνότητας

Γενικά, η επικινδυνότητα ενός δράστη αναφέρεται ρητά και από τους δύο δικαστές ως ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντα που βαραίνει ιδιαίτερος ως κριτήριο στην απόφασή τους για την επιλογή του είδους της ποινής ή του μέτρου που θα επιλέξουν. Λαμβάνοντας υπόψη και το κοινό αίσθημα κατά την έκδοση απόφασης, οι δικαστές αντιλαμβάνονται σε μεγάλο βαθμό το ρόλο τους ως εγγυητών της ασφάλειας των πολιτών.

«οι δικαστές έχουν και μια αποστολή,. Η επικινδυνότητα υπάρχει στο μυαλό του δικαστή και πάντα λαμβάνεται υπόψη και

⁴² Ο Άρειος Πάγος δέχεται πάγια ότι όταν τα δικαστήρια αποκλίνουν από τα πορίσματα των πραγματογνωμοσυνών, πρέπει να αιτιολογούν ειδικά την παρέκκλιση αυτή. Βλ. Σταθόπουλου Κ, ο.π. 670.

είναι το κυριότερο που λαμβάνεται υπόψη» (Μ.Β., δικαστής).

Διαφαίνεται επίσης ισχυρός συσχετισμός της επικινδυνότητας με την ψυχική ασθένεια και ειδικότερα με τη σχιζοφρένεια, προσέγγιση η οποία συνδέεται με τα κοινωνικά στερεότυπα του «βίαιου ψυχικά ασθενή» που συνδέουν τη σοβαρή ψυχική νόσο και ειδικά τη σχιζοφρένεια με το βίαιο έγκλημα.⁴³

«κατά τη γνώμη μου, δεν μπορείς να την απαλλάξεις την επικινδυνότητα από μια ψυχική ασθένεια. Η ψυχική ασθένεια, ως ένα σημείο, ενέχει μέσα της σε πολύ μεγάλο ποσοστό μια επικινδυνότητα. Ο σχιζοφρενής δηλαδή εύκολα τον κυκλοφορείς στον δρόμο; Έχει μία επικινδυνότητα ο άνθρωπος αντικειμενικά...» (Ε.Ε., δικαστής).

Η ύπαρξη νευροβιολογικών ανωμαλιών ειδικότερα ερμηνεύεται ως ενδεικτική της ύπαρξης διαφορετικής βιολογικής κατασκευής μεταξύ «βίαιων» και «μη βίαιων» ατόμων. Η εγκεφαλική βλάβη ταυτίζεται με έλλειψη ικανότητας ελέγχου των παρορμήσεων και μονιμότητα της βλάβης η οποία κατηγοριοποιεί τους ανθρώπους που τη φέρουν και δικαιολογεί τη διαφορετική ποινική τους μεταχείριση. Τα εν δυνάμει επικίνδυνα άτομα φαίνεται να ομαδοποιούνται βάσει του πάσχοντος εγκεφάλου τους, γεγονός που φανερώνει πιθανούς τρόπους με τους οποίους τα νευροβιολογικά εργαλεία θα μπορούσαν να επηρεάσουν τους δικαστές ως προς την εκτίμηση της επικινδυνότητας

«Οι άνθρωποι αυτοί έχουν εκφυλισμένο νευρολογικό σύστημα έχει παρατηρηθεί ότι

έχουνε ορμές, περισσότερο από τους φυσικούς ανθρώπους, αυτό είναι σίγουρο» (Ε.Ε. Δικαστής).

«αν ένας άνθρωπος είναι πραγματικά εντελώς ακαταλόγιστος, με εκφυλισμένο εγκέφαλο -εμένα προσωπικά θα με βοηθήσει να κατανοήσω το πρόβλημα του συγκεκριμένου ανθρώπου και να κρίνω ανάλογα αν πρέπει να μπει σε φάση εγκλεισμού αν είναι επικίνδυνος, και σε φάση ας πούμε θεραπείας αν είναι κάτι άλλο» (Ε.Ε., δικαστής).

3.1.3.2. Τα νευροβιολογικά δεδομένα ως ενδείξεις μειωμένου καταλογισμού

Από την άλλη, η σύνδεση της ψυχικής ασθένειας με την εγκληματική συμπεριφορά μπορεί να είναι χρήσιμη στα πλαίσια του έργου της υπερασπίσεως ενός ψυχικά ασθενούς δράστη ενώπιον ενός δύσπιστου (ως προς την ύπαρξη ψυχικής ασθένειας) δικαστή, προκειμένου να καταδειχθεί η έλλειψη του καταλογισμού του.

Από τη σκοπιά των συνηγόρων, τα νευροεπιστημονικά δεδομένα θα μπορούσαν να αποβούν χρήσιμα εντασσόμενα στο πλαίσιο μιας στρατηγικής υπεράσπισης, στις περιπτώσεις που το δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς την ύπαρξη ψυχικής διαταραχής και θεωρεί μια ήδη υπάρχουσα πραγματογνωμοσύνη αναξιόπιστη (πράγμα εντούτοις που συμβαίνει σπάνια στη δικαστηριακή πρακτική, όπως επισημαίνεται). Εν προκειμένω, τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως απτή, «οργανική» απόδειξη της ύπαρξης μιας ψυχικής διαταραχής που αποκλείει (ή μειώνει) τον καταλογισμό.

«Θα χρησιμοποιούσα τέτοιου είδους εργαλεία εφόσον το δικαστήριο αμφέβαλλε, αν το δικαστήριο θεωρούσε αναξιόπιστη την πραγματογνωμοσύνη - το θέμα είναι ότι πρέπει να κάνεις το δικαστήριο να αμφιβάλει γιατί το δικαστήριο συνήθως τις δέχεται τις πραγματογνωμοσύνες, είναι σαν θέσφατα... Όμως είτε ως υπεράσπιση, είτε ως πολιτική αγωγή, σε αυτόν που θα το χρησιμοποιούσε εναντίον μου, θα 'χα σίγουρα πάρα πολλά να ισχυριστώ για την αναξιόπιστία του.» (Δ.Σ., δικηγόρος).

⁴³ Οικονόμου Μ, Χαρίτση Μ, Δημητριάδου Ε. ΜΜΕ και ψυχική ασθένεια: Απεικονίσεις της σχιζοφρένειας στον ελληνικό Τύπο. Ψυχολογία, 2006, 13: 59-85, και Τσαλίκου Φ.. Ο μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή. Παπαζήση, Αθήνα, 1987.

Οι συνήγοροι εμφανίζονται υποψιασμένοι αναφορικά με τους περιορισμούς της χρησιμοποίησης αυτών των δεδομένων και προβληματίζονται ως προς το αν θα αποβούν σε όφελος του κατηγορουμένου, καθώς το ίδιο το γεγονός της ύπαρξης επιστημονικών περιορισμών και το ότι είναι ανοιχτά σε ερμηνεία, τα καθιστά εύκαμπτα κι επιτρέπει τη χρησιμοποίηση τους στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας ως εργαλεία στρατηγικής τόσο της υπεράσπισης, όσο και της πολιτικής αγωγή. Πράγματι, σε πλήθος μελετών αναφέρεται το φαινόμενο «double edged sword effect»,⁴⁴ σύμφωνα με το οποίο τα ίδια νευροεπιστημονικά δεδομένα που εισάγονται από την υπεράσπιση είναι πιθανό να ερμηνευθούν ως ισχυρές ενδείξεις επικινδυνότητας βασιζόμενες στην υπόθεση υψηλής πιθανότητας υποτροπής των δραστών με πάσχοντα εγκέφαλο.

3.1.4. Η συμβολή των νευροεπιστημονικών εργαλείων στη διασαφήνιση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου

Η συζήτηση σε σχέση με το νομοθετικό πλαίσιο εστίασε όπως είναι αναμενόμενο στα άρθρα 34 και 36 του Ποινικού Κώδικα που προσδιορίζουν τα κριτήρια της (αν)ικανότητας για καταλογισμό. Η μικτή ή σύνθετη μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Ποινικός Κώδικας για τη διαπίστωση της ανικανότητας προς καταλογισμό συνδυάζει βιολογικές προϋποθέσεις (που αφορούν τη διαπίστωση νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή διατάραξης της συνείδησης) και ψυχολογικές προϋποθέσεις (που αφορούν την ικανότητα αντίληψης του άδικου της πράξης και την ικανότητα του δράστη να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψή του για το άδικο αυτό⁴⁵).

Αξιοσημείωτη είναι η συζήτηση μεταξύ των δικαστών αναφορικά με την χρησιμότητα των δεδομένων αυτών για την υπαγωγή των δραστών στο άρθρο 34 ή στο άρθρο 36, που αφορούν περιπτώσεις ανικανότητας και ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό αντίστοιχα.

«Είναι κάτι καινούριο και από άποψη επιστημών, δηλ. θα μπορούμε να ξεχωρίζουμε αν κάποιος δράστης έχουν κάποιον εκφυλισμό που μαρτυρά ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση σε σχέση με τους λοιπούς που έχουν μια πρόσκαιρη διατάραξη της συνείδησης» (Ε.Ε., δικαστής).

Η έλλειψη καταλογισμού του άρθρου 34 γίνεται αντιληπτή ως συνέπεια μιας μόνιμης βλάβης/κατάστασης, ενώ οι περιπτώσεις του άρθρου 36 θεωρούνται συνέπεια μιας πρόσκαιρης διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών. Ο δικαστής αντιλαμβάνεται την εγκεφαλική βλάβη ή δυσλειτουργία ως έχουσα μόνιμες συνέπειες στη διανοητική/ψυχική υγεία του πάσχοντος. Στο πλαίσιο αυτό τα νευροβιολογικά δεδομένα αποτελούν πληροφορίες δυνητικά χρήσιμες για τον εντοπισμό περιπτώσεων που ανήκουν αποκλειστικά στην περίπτωση του άρθρου 34.

Ο έτερος δικαστής επισημαίνει την ασάφεια του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου, και τη σύγχυση και επικάλυψη των περιπτώσεων των άρθρων 34 και 36.

«Το 34 και το 36 δεν είναι σαφώς διαχωρισμένα, Αυτός ο κλασικός διαχωρισμός 34 - 36 ενδεχομένως δεν είναι απόλυτα ασφαλής, ίσως η νευροεπιστήμη να

⁴⁴ Barth AS. Double-edged sword: The role of neuroimaging in federal capital sentencing, *American Journal of Law & Medicine*, 2007, 33: 501-522.

⁴⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 34, «Η πράξη δεν καταλογίζεται στο δράστη αν, όταν τη διέπραξε, λόγω νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή διατάραξης της συνε-

ίδησης (βιολογικές προϋποθέσεις), δεν είχε την ικανότητα να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του ή να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψή του για το άδικο αυτό» (ψυχολογικές προϋποθέσεις). Κατά δε τη διάταξη του άρθρου 36 «Αν εξαιτίας κάποιας από τις ψυχικές καταστάσεις που αναφέρονται στο άρθρο 34, δεν έχει εκλείψει εντελώς, μειώθηκε όμως σημαντικά η ικανότητα για καταλογισμό που απαιτείται κατά το άρθρο αυτό, επιβάλλεται ποινή ελαττωμένη (άρθρο 83)».

μας βοηθήσει να ξεπεράσουμε αυτόν τον διττό διαχωρισμό πλήρης - μερικός ο οποίος είναι και ανέφικτος όταν μιλάμε για κάτι τόσο σύνθετο όσο η ανθρώπινη ψυχή». (M.B., δικαστής).

Η διαφωνία αντανακλά την προβληματική διατυπωση των διατάξεων και των κριτηρίων σχετικά με την ανικανότητα και τη μειωμένη ικανότητα για καταλογισμό, η οποία έχει πολλακίς επισημανθεί στη θεωρία.⁴⁶

Σχετιζόμενες με τις πιο πρόσφατες επιστημονικές εξελίξεις, οι επιστήμες του εγκεφάλου εκλαμβάνονται ως πρωτοπόρες μοντέρνες μέθοδοι, η χρήση των οποίων δύναται να εκσυγχρονίσει το νομικό πλαίσιο, άποψη που συναντάται σε μέρος της σχετικής με το «νευροδίκαιο» βιβλιογραφίας.⁴⁷

Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη που εκφράστηκε από τη μεριά ενός συνηγόρου ότι τα νευροεπιστημονικά εργαλεία θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα όχι σε σχέση με το βιολογικό κριτήριο, αλλά σε σχέση με το ψυχολογικό σκέλος, και ειδικότερα τον εντοπισμό περιπτώσεων που αφορούν ειδικά το βουλευτικό στοιχείο που αποτυπώνεται στο β'εδάφιο του άρθρου 34 και αφορά τη δυνατότητα συμμόρφωσης προς την αντίληψη για το άδικο. Η άποψη αυτή συντονίζεται με τη θεωρητική συζήτηση σχετικά με το βαθμό στον οποίον θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως κριτήριο καταλογισμού (εκτός από την ικανότητα του δράστη να αντιληφθεί τον άδικο χαρακτήρα της πράξης του) και η ανικανότητα ελέγχου της συμπεριφοράς του υπό το κράτος «ακατανίκητης παρόρμησης». Η σχετική συζήτηση είναι

εξαιρετικά επίκαιρη δεδομένων των πρόσφατων προσπαθειών να αξιοποιηθούν για την υπεράσπιση κατηγορουμένων⁴⁸ έρευνες σχετικά με τη νευροβιολογική βάση της παιδοφιλίας και της ψυχοπαθητικής προσωπικότητας⁴⁹ που αποδίδουν σε συγκεκριμένες εγκεφαλικές δυσλειτουργίες τη μειωμένη ικανότητα ελέγχου των αναστολών και παρορμήσεων των ανθρώπων που φέρουν αυτές τις δυσλειτουργίες.

Ενώ υπάρχουν διαφωνίες ως προς το αν αυτού του είδους τα δεδομένα είναι χρήσιμα για την εκτίμηση του καταλογισμού, είναι χαρακτηριστική η ομοφωνία των συμμετεχόντων ότι τα νευροεπιστημονικά δεδομένα θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα για την επιλογή του καταλληλότερου θεραπευτικού μέτρου. Η άποψη αυτή συνδέεται με επίκαιρες συζητήσεις περί των χρήσεων των νευροεπιστημών για την αξιολόγηση της «θεραπευσιμότητας» των δραστών και φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της επιστροφής στη θεραπευτική προσέγγιση στο έγκλημα, η οποία προωθείται μέσω των νευροεπιστημών.⁵⁰

⁴⁶ Βλ. Φωτάκη Ν. Ζητήματα εφαρμογής των άρθρων 34 και 36 ΠΚ εξ απόψεως του ψυχιατρικού πραγματογνώμονος. ΠοινΧρ ΚΓ', 345-346, και Κοτσαλή Λ. Ζητήματα ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό. ΠοινΧρ ΛΓ', 675 επ.

⁴⁷ Greene J, Cohen J. (2004). For the law, neuroscience changes nothing and everything. *Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences*, 359(1451), 1775. 14. 2004, 359: 1451: 1775

⁴⁸ Βλ. Υπόθεση Brian Dugan σε Virginia Hughes, Head Case, *Nature*, Vol 464, 18 March 2010 και Υπόθεση Matiello, Tribunale di Venezia, G.i.p. dott.ssa Roberta Marchiori, 24 gennaio-8 aprile 2013, sent. n. 296.

⁴⁹ Βλ. Ενδεικτικά Kiehl KA. A cognitive neuroscience perspective on psychopathy: evidence for paralimbic system dysfunction. *Psychiatry Research*, 2006, 142: 2: 107-128 και Müller S, Walter H. Neuroimaging can be useful in the hand of neutral experts ordered by the court. *AJOB Neuroscience*, 2014, 5: 2: 52-54.

⁵⁰ Γκότση ΓΜ. Οι Νευροεπιστήμες στη Δικαστική Ψυχιατρική: εκτίμηση της επικινδυνότητας και αναβίωση του θετικιστικού παραδείγματος στην Εγκληματολογία. *The Art of Crime*, 2017, Τεύχος 3, ο.π. και Greely HT. Neuroscience and criminal justice: Not responsibility but treatment. *University of Kansas Law Review*, 2008, 56: 5: 1103-1138.

3.2. Ομάδα Ψυχιάτρων - Νευρολόγων

Η ανάλυση των ποιοτικών ευρημάτων όσον αφορά την ομάδα των ψυχιάτρων - νευρολόγων οδήγησε στις εξής βασικές θεματικές κατηγορίες:

3.2.1. Επιστημονικές δυσκολίες νέων νευροαπεικονιστικών εργαλείων και νευροβιολογικών δεδομένων

3.2.1.1. Διάγνωση ψυχιατρικών παθήσεων

Όσον αφορά τη συνεισφορά των νευροαπεικονιστικών τεχνικών στο διαγνωστικό κομμάτι, οι νευρολόγοι σπεύδουν να τονίσουν τη σημασία της κλινικής εξέτασης που παραμένει κυρίαρχη στη διάγνωση και τον συμπληρωματικό χαρακτήρα της χρήσης ορισμένων απεικονιστικών τεχνικών. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την πεποίθηση των δικαστών ότι η κλινική εξέταση αποτελεί επισφαλές κομμάτι της διάγνωσης κι ότι τα νευροαπεικονιστικά εργαλεία θα διευκολύνουν σε σημαντικό βαθμό το κομμάτι της ψυχιατρικής διάγνωσης, «αντικειμενικοποιώντας» το.

Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρονται ρητά στο γεγονός ότι τα δεδομένα που προκύπτουν από τεχνολογικές μεθόδους δίνουν μια επίφαση αντικειμενικότητας και εγκυρότητας εκ του γεγονότος ότι για τη συλλογή τους απαιτείται μια ιδιαίτερα τεχνική και πολύπλοκη διαδικασία, η οποία κατά τα φαινόμενα τους προσδίδει μεγαλύτερη αξία. Η διαγνωστική δε ακρίβεια των παρακλινικών εξετάσεων, όπως τονίζουν οι συμμετέχοντες, ποικίλλει ανάλογα με την πάθηση της οποίας επιχειρείται η διάγνωση.

«Τώρα, το ότι κάτι έχει να κάνει με τεχνολογία δε σημαίνει ότι είναι πιο έγκυρο. Έχει μεγαλύτερο κύρος γιατί φαίνεται ότι προκύπτει με έναν πιο αντικειμενικό τρόπο. Αλλά αν κάποιος εξετάσει τα δεδομένα επιστημονικά, δεν είναι απαραίτητα πιο έγκυρο, μπορεί να έχει μεγαλύτερο σφάλμα μέτρησης και λιγότερη διαγνωστική ακρίβεια και λιγότερη ευαισθησία, λιγότερη ειδικότητα. (Σ.Ν., νευρολόγος).

Ενώ τονίζεται από όλους τους συμμετέχοντες η ανυπαρξία βιοδεικτών, επισημαίνεται το χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές προσδοκίες από την επιστημονική έρευνα και την πραγματικότητα.

3.2.1.2. Δυσκολία όσον αφορά την προγνωστικότητα βίαιης συμπεριφοράς και αδυναμία εξατομίκευσης των αποτελεσμάτων

Όπως και οι νομικοί, οι ψυχίατροι υπογραμμίζουν ότι παρά την κριτική που ασκείται στην ψυχιατρική ως προς τη χαμηλή προβλεπτική ικανότητα για την εκτίμηση της επικινδυνότητας του κατηγορουμένου,⁵¹ από τους πραγματογνώμονες ζητάται όλο και πιο συχνά να προβούν σε πρόγνωση βίαιης συμπεριφοράς.⁵²

Συνιστάται μεγάλη προσοχή όσον αφορά τη χρήση των νευροεπιστημονικών μεθόδων ως εργαλείων πρόβλεψης, ενώ επισημαίνεται ότι για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς ενός ατόμου είναι απαραίτητη η εξέταση του πλαισίου στο οποίο δρα, συμπεριφέρεται, αντιδρά και εκδηλώνεται. Όπως τα γονίδια, ο εγκέφαλος εμφανίζεται ως ένα βιολογικό-πολιτιστικό προϊόν που δεν μπορεί να αναχθεί σε μερικά από τα συστατικά του.⁵³ Επιπλέον, το έγκλημα και η βία αποτελούν σύνθετα φαινόμενα, κανονιστικές, κοινωνικές και νομικές κατασκευές, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν αποκλειστικά στο νευροβιολογικό επίπεδο.

«Δεν μπορούμε να πούμε ότι κάνοντας μια μαγνητική τομογραφία μπορούμε να προβλέψουμε ότι αυτός είναι βίαιος ή δεν είναι. Μπορούμε να πούμε ότι με βάση

⁵¹ Neufeld P, Scheck B. Making forensic science more scientific. *Nature*, 2010, 464: 7287: 351-351.

⁵² Lézé S, Fernandez F, Strauss H. Comment évaluer une personne? L'expertise judiciaire et ses usages moraux. *Cahiers internationaux de sociologie*, 2010, 128-129: 179-206.

⁵³ Ansermet F, Magistretti P. À chacun son cerveau: plasticité neuronale et inconscient. Odile Jacob, Paris, 2004.

αυτά τα ευρήματα είναι πιο πιθανό να είναι επιθετικός, αλλά σίγουρα μια εξέταση δεν τον διακρίνει από έναν μη επιθετικό. Και μετά μπαίνουν οι ιδιαίτερες παράμετροι..τι εννοούμε επιθετικός ας πούμε; Σε ποιες συνθήκες; Τι είδους επιθετικότητα;» (Δ.Γ., ψυχίατρος).

Οι νευρολόγοι εφιστούν την προσοχή στο ότι τα στοιχεία που συνδέουν τη λειτουργία του εγκεφάλου με την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς προκύπτουν από μελέτες σε πληθυσμούς και ομάδες ατόμων και και από την επεξεργασία τους σε επίπεδο μέσου όρου, επομένως, αναφορικά με τη χρησιμοποίησή τους στα δικαστήρια, τίθεται το ζήτημα σε ποιο βαθμό μπορούν να ισχύσουν για ένα συγκεκριμένο άτομο.

«Το να αποφαινόμαστε για έναν ασθενή είναι αρκετά επικίνδυνο...υπάρχουν δεδομένα, αλλά στο επίπεδο της ομάδας, στο γκρουπ δηλαδή. Δεν υπάρχει ειδικότητα ευρήματος ή ενός δείκτη.» (Σ. Κ., νευρολόγος).

Έννοιες όπως «συσχετισμός/πιθανολογήση», «στατιστική», «πιθανότητα» δεσπόζουν στο λεξιλόγιο των γιατρών, ενώ απουσιάζει η αναφορά σε αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ νευρολογικής βλάβης και συγκεκριμένης συμπεριφοράς, που είναι ουσιώδους σημασία για το δίκαιο, γεγονός που επαναφέρει το ζήτημα των επιστημολογικών ορίων και διαφορετικής λογικής των κλάδων των θετικών επιστημών και του δικαίου.

3.2.2. Η συνεργασία ανάμεσα στο δικαστή και στον ψυχίατρο - πραγματογνώμονα

Η οριοθέτηση της δικαιοδοσίας και ο καθορισμός των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο δικαστή και στον ψυχίατρο - πραγματογνώμονα αποτελεί ένα ιδιαίτερα δυσχερές ζήτημα, το οποίο έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενών

συζητήσεων.⁵⁴ Στην ομάδα συζητήθηκε το ζήτημα της κατανομής του βάρους της ευθύνης ανάμεσα στον πραγματογνώμονα και του δικαστή και έγινε φανερή η αμηχανία ακόμα και των συμμετεχόντων που υπηρετούν ως πραγματογνώμονες να ορίσουν τα όρια της δικαιοδοσίας του πραγματογνώμονα.

Κάποιοι από τους συμμετέχοντες τονίζουν την ευθύνη και το ρόλο του δικαστή, τον οποίον αντιλαμβάνονται ως αποκλειστικά υπεύθυνο για την αξιολόγηση της επιστημονικής εγκυρότητας της πραγματογνωμοσύνης.

«...είναι ευθύνη του δικαστή να μην αφήνει τον εαυτό του να παρασύρεται από «επιστημονικοφανή» πράγματα, δηλαδή έχει προσωπική ευθύνη ο δικαστής» (Δ.Γ., ψυχίατρος).

Από την άλλη, από συμμετέχοντες με εμπειρία διεξαγωγής πραγματογνωμοσυνών τονίζεται η ευθύνη του πραγματογνώμονα ως βασικώς υπεύθυνου για την σωστή παρουσίαση και τεκμηρίωση του πορίσματος του, δεδομένου του υπέρμετρα δύσκολου έργου του δικαστή σε ό,τι αφορά την εκτίμηση του πορίσματος μιας πραγματογνωμοσύνης γενικά, αλλά και ειδικότερα όταν σε αυτή έντάσσονται νευροεπιστημονικά δεδομένα.

Αξιοσημείωτη είναι και η διαφωνία που προέκυψε ως προς το αν ο δικαστής είναι σε θέση να εκτιμήσει ξεχωριστά τις επιμέρους εργαστηριακές ή άλλες εξετάσεις που έχουν συμπεριληφθεί στην πραγματογνωμοσύνη ή το συμπέρασμα, τη συνολική γνώμη του πραγματογνώμονα, όπως αυτή τεκμηριώνεται με βάση όλα τα δεδομένα που έχει στη διάθεσή του. Για ορισμένους συμμετέχοντες, η αξιολόγηση των επί μέρους εξετάσεων που περιλαμβάνονται στην πραγματογνωμοσύνη δεν είναι εφικτή, διότι χρειάζεται μια τεχνική γνώση πολύ

⁵⁴ Κοτσάλη Λ. Δικαστική Ψυχιατρική και απονομή της δικαιοσύνης. εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2004: 43.

εξειδικευμένη, την οποία εκ των πραγμάτων ο δικαστής δεν δύναται να έχει. Κατά συνέπεια θα πρέπει να αξιολογήσει κατευθείαν το συμπέρασμα και την τεκμηρίωση του πραγματογνώμονα. Ορισμένοι συμμετέχοντες διαφώνησαν υποστηρίζοντας ότι με το να μη διερευνά τις επί μέρους εξετάσεις, ο δικαστής δεν θα μπορεί να αμυνθεί και να ελέγξει την αξιοπιστία αμφίβολων πειραματικών μεθόδων, που δεν είναι εδραιωμένες και δεν χαίρουν consensus στην ιατρική κοινότητα.

3.2.3. ανεξαρτησία πραγματογνώμονα και τρόπος διεξαγωγής πραγματογνωμοσυνών

Τέλος, από τη συζήτηση αναδεικνύεται το ζήτημα της ανεξαρτησίας των πραγματογνωμόνων. Οι ιατροί με εμπειρία διεξαγωγής πραγματογνωμοσύνης ασκούν δριμυία κριτική στο υπάρχον σύστημα το οποίο κρίνουν ανεπαρκές και μη ικανό να εξασφαλίσει ούτε την ανεξαρτησία των πραγματογνωμόνων, αλλά ούτε και την ποιότητα και σωστή διεξαγωγή των πραγματογνωμοσυνών. Ως κύριοι λόγοι αναφέρονται η έλλειψη ειδικών κριτηρίων επιλογής πραγματογνωμόνων και συμπερίληψής τους στις επίσημες λίστες που δεν διασφαλίζει την ποιότητα των πραγματογνωμοσυνών, η πολύ χαμηλή αμοιβή των πραγματογνωμόνων που θέτει εν αμφιβόλω την αμεροληψία τους, καθώς και η έλλειψη επαρκούς χρονικού πλαισίου που απαιτείται για να συνταχθεί πλήρης πραγματογνωμοσύνη. Το ήδη υπάρχον σύστημα σύμφωνα με τους συμμετέχοντες που έχουν υπηρετήσει ως πραγματογνώμονες δεν είναι θωρακισμένο απέναντι σε πραγματογνωμοσύνες που ενδεχομένως θα χρησιμοποιούσαν (νευρο)επιστημονικά δεδομένα και τεχνικές με λανθασμένο τρόπο και με σκοπό τον εντυπωσιασμό του δικαστή.

Προτείνεται η αναδιοργάνωση του συστήματος επιλογής πραγματογνωμόνων, και η εκπαίδευση/επιμόρφωση των δικαστών, έστω σε κάποια βασική επιστημονική μεθοδολογία, προκειμένου να είναι σε θέση αν όχι να εντοπίσουν, να είναι υποψιασμένοι απέναντι σε αμφίβολης αξίας επιστημονικές μεθόδους, εφόσον τις συναντήσουν εντασσόμενες σε κάποια πραγματογνωμοσύνη.

4. Περιορισμοί Μελέτης

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η μέθοδος των ομάδων εστίασης επιλέχθηκε ως προκαταρκτική έρευνα, με στόχο μια πρώτη διερεύνηση των αντιλήψεων των επαγγελματιών που εμπλέκονται στην ποινική δίκη στα πλαίσια του ρόλου τους σε σχέση με το υπό έρευνα θέμα.

Η διεξαγωγή δύο συνεδριών δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων. Προκειμένου να επιβεβαιωθούν και να εμπλουτιστούν τα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι αναγκαία στο μέλλον η διοργάνωση περισσότερων συνεδριών των ομάδων ανά επαγγελματική κατηγορία και ενδεχομένως μιας τελικής συνεδρίας στην οποία θα συμμετέχουν νομικοί και νευρολόγοι - ψυχίατροι από κοινού.

Ως προς τη σύνθεση των ομάδων, οι ομάδες των νομικών θα ήταν σκόπιμο να εμπλουτιστούν με δικαστικούς λειτουργούς όλων των βαθμίδων (Προέδρους Πρωτοδικών, Εφέτες, Ανακριτές, καθώς και Εισαγγελείς) και όλου του φάσματος των ηλικιών προκειμένου να εξεταστεί ο βαθμός στον οποίον οι παράγοντες της εμπειρίας, της ηλικίας και της ειδικεύσης επηρεάζουν τις αντιλήψεις των δικαστικών λειτουργών σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα.

5. Συζήτηση

Η συζήτηση στις ομάδες εστίασης επέτρεψε να εκτυλιχθεί η ποικιλία της σκέψης και να αναδειχθεί μια τυπολογία αντιδράσεων και προβληματισμών των συμμετεχόντων, που συσχετίζεται με την οπτική τους γωνία και τον ρόλο τους στην ποινική διαδικασία. Η συνθήκη της αλληλεπίδρασης που απαιτεί η μέθοδος των Ομάδων εστίασης εξυπηρετήθηκε και στις δύο ομάδες, ιδιαίτερα δε σε αυτή των νομικών, όπου η δυναμική που αναπτύχθηκε είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο υποομάδων, των δικαστών και των υπόλοιπων νομικών που αντιπαρατέθηκαν σε αρκετά από τα ζητήματα που συζητήθηκαν. Στην ομάδα των νευρολόγων και ψυχιάτρων η συζήτηση διεξήχθη με λιγότερες διαφωνίες, γεγονός ίσως ενδεικτικό του ότι ανεξάρτητα από ειδικότητες, αντιλαμβάνονται το κλάδο τους ως σχετικά ομοιογενή και εντοπίζουν τις μεγάλες διαφορές

όχι μεταξύ τους, αλλά κυρίως σε σχέση με τους νομικούς.

Η αντιπαράθεση μεταξύ δικηγόρων και δικαστικών λειτουργών αντανάκλα τους ρόλους τους στο πλαίσιο της ποινικής δίκης/διαδικασίας. Το ενδιαφέρον των συνηγόρων εστιάζει στην προστασία των συμφερόντων των ατόμων των οποίων έχουν αναλάβει την υπεράσπιση κι εκφράζουν ανησυχίες ως προς το ενδεχόμενο τα νευροεπιστημονικά δεδομένα να χρησιμοποιηθούν σε βάρος των τελευταίων. Οι δικαστές αποκρίνονται αμυντικά στις ανησυχίες που εκφράζονται από τους συνηγόρους να παρερμηνεύσουν ή να «παρασυρθούν» από τη γοητεία τέτοιου είδους στοιχείων και αντιδρούν προσπαθώντας να διαφυλάξουν το κύρος του λειτουργήματός τους και ταυτόχρονα να κρατήσουν τέτοιου είδους αποδείξεις στην ποινική διαδικασία.

Επιφορτισμένοι με το έργο της απόφασης σε έναν τομέα όπου απαιτούνται ειδικές γνώσεις, οι δικαστές θεωρούν τον τομέα των νευροεπιστημών έναν πολύτιμο συμπαραστάτη, ένα εργαλείο που θα «τους λύσει τα χέρια» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Τα δεδομένα που προκύπτουν από τις νευροαπεικονιστικές τεχνικές τα θεωρούν ως αυξημένης αξιοπιστίας και επιστημονικού κυρους δεδομένα, σε αντίθεση με τα δεδομένα που προέρχονται από την κλασική κλινική ψυχιατρική εξέταση. Η σκέψη αυτή εγγράφεται στη θετικιστική παράδοση, σύμφωνα με την οποία η έγκυρη γνώση ταυτίζεται με την επιστημονική γνώση: η επιστημονική ακρίβεια πρέπει να προστατευτεί από τον ανορθολογισμό της μεταφυσικής και να στερηθεί κάθε μεταφυσικό στοιχείο προερχόμενο από την «παραδοσιακή» ψυχιατρική, η οποία στη συνείδησή τους αποτελεί θολό επιστημονικό τοπίο.

Το δίπολο θετικές επιστήμες - δίκαιο διατρέχει ολόκληρη τη συζήτηση, τόσο στην ομάδα των νομικών, όσο και σε αυτή των γιατρών. Ενώ αναγνωρίζεται η ανάγκη συνεργασίας τους, συχνά οι δύο κλάδοι εμφανίζονται σε διαρκή ανταγωνισμό. Το γεγονός αυτό θέτει το ζήτημα της ανάγκης οριοθέτησης του πεδίου κάθε κλάδου, αλλά και του τρόπου υπέρβασης των εμποδίων στην επικοινωνία που παρουσιάζονται ανάμεσα στο δικαστή και στον ψυχίατρο-πραγματογνώμονα εξαιτίας της διαφορετικής λογικής, ορολογίας και μεθοδολογίας των κλάδων από τους οποίους προέρχονται. Καθίσταται

κατά κάποιο τρόπο αναγκαία η "μετάφραση" των αποτελεσμάτων των νευροεπιστημονικών τεχνικών που εισφέρονται στο δικαστήριο από την επιστημονική στη νομική «γλώσσα».⁵⁵

Από τη συζήτηση προκύπτει ότι οι μη ειδικοί, εν προκειμένω οι νομικοί, τείνουν να κατηγοριοποιήσουν τα νευρολογικώς πάσχοντα άτομα βάσει του δυσλειτουργικού εγκεφάλου τους ως έχοντα μια βιολογικά διαφορετική κατασκευή. Το ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό, ο πάσχων εγκέφαλος, επιτρέπει τη διαφορετική ποινική μεταχείρισή τους και διευκολύνει την απόφαση περί επιβολής μέτρου φυλακτικού ή θεραπευτικού. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι τα δεδομένα αυτά γίνονται έμμεσα αντιληπτά ως ενδεικτικά της επικινδυνότητας ενός δράστη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην ομάδα των νομικών διατηρεί προσδοκίες για τη χρησιμοποίηση των δεδομένων αυτών για τη θεραπεία των δραστών. Η προσέγγιση αυτή φέρνει στο νου επίκαιρες συζητήσεις περί των χρήσεων των νευροεπιστημών για την αξιολόγηση της «θεραπευσιμότητας» των δραστών. Πλήθος προσφάτων μελετών εξετάζουν τη νευροβιοψυχολογική βάση της βίαιης συμπεριφοράς και του εγκλήματος⁵⁶ όπου η βία παρουσιάζεται είτε ως ισχυρά συσχετιζόμενη με την ψυχική ασθένεια, είτε θεωρείται καθεαυτή ως ασθένεια.⁵⁷ Σε αυτό το πλαίσιο η επικινδυνότητα θεωρείται μια κλινική κατάσταση με νευρολογική βάση που είναι δυνατό να προσδιοριστεί και να θεραπευθεί.

⁵⁵ Morse SJ. Lost in translation?: An Essay on Law and Neuroscience. LAW AND NEUROSCIENCE, CURRENT LEGAL ISSUES, 2011, Aug 3, 13: 529.

⁵⁶ Βλ. Volavka J. Neurobiology of violence. American Psychiatric Pub. Washington, 2008, και Berlin L. Neuroimaging, expertwitnesses, and ethics: Convergence and conflict in the courtroom. AJOB Neuroscience, 2014, 5: 2: 3-8.

⁵⁷ Gkotsi GM, Benaroyo L. Neuroscience and the treatment of mentally ill criminal offenders: Some ethical issues. Journal of Ethics in Mental Health. 2012, Supplement: Neuroethics, 6:12: 7.

6. Συμπεράσματα

Η αλματώδης πρόοδος των νευροεπιστημών φέρνει στο προσκήνιο τη σχέση μεταξύ ψυχιατρικής και νευρολογίας. Οι αυξανόμενες γνώσεις για τον εγκέφαλο και η ραγδαία ανάπτυξη της νευροαπεικονιστικής έριξαν γέφυρα μεταξύ των δύο κλάδων, βελτιώνοντας θεαματικά τις γνώσεις μας σχετικά με την αιτιοπαθολογία της ψυχικής ασθένειας.⁵⁸ Στην εποχή μας, μια εποχή «που διψάει για επιστημονικές εξηγήσεις»,⁵⁹ όσο η γνώση της νευροβιολογίας σημειώνει πρόοδο, η ενσωμάτωση νευροβιολογικών δεδομένων στη δικαστηριακή πρακτική φαίνεται σχεδόν αναπόφευκτη.⁶⁰

Η χρήση ωστόσο νευροβιολογικών δεδομένων και νευροαπεικονιστικών τεχνικών στα πλαίσια της ποινικής διαδικασίας έρχεται αντιμέτωπη με ποικίλες δυσκολίες επιστημονικής, νομικής αλλά και εννοιολογικής/επιστημολογικής φύσης.

Αξιολογώντας το ρόλο των Νευροεπιστημών για την εκτίμηση του καταλογισμού ενός ψυχικά πάσχοντος ατόμου, πρέπει να έχει κανείς κατά νου ότι το ζήτημα της διάκρισης των «φυσιολογικών» από τους ψυχικά πάσχοντες αποτελεί ζήτημα όχι αμιγώς επιστημολογικό, αλλά σε ένα βαθμό κανονιστικό. Η διάκριση «κανονικού-παθολογικού» αποτελεί μεν ένα θεμελιακό σχήμα οργάνωσης της ιατρικής γνώσης που οργανώνει αντίστοιχα μορφές παρέμβασης επί των φαινομένων της υγείας και της ασθένειας, ωστόσο, από την σκοπιά της φιλοσοφίας της επιστήμης, ο ορισμός της έννοιας του κανονικού παραμένει ρευστός και πολύσημος, άμεσα συναρτημένος με το γνωσιοθεωρητικό σύστημα

μέσα στο οποίο κάθε φορά αναδύεται και χρησιμοποιείται.⁶¹

Από τον τρόπο παρουσίασης των νευροεπιστημονικών δεδομένων στο δικαστήριο από τους πραγματογνώμονες, ή από την πιθανή (παρ)ερμηνεία τους από τους δικαστές, υπάρχει ο κίνδυνος της επιστροφής σε μια απλουστευτική εξήγηση της βίαιης συμπεριφοράς. Τα νευροβιολογικά δεδομένα δεν αποτελούν παρά ένα μόνο μέρος της ψυχιατρικής εκτίμησης, το οποίο θα πρέπει να λειτουργεί συμπληρωματικά σε σχέση με τα πορίσματα της κλινικής εξέτασης και να συνεκτιμάται σε συνδυασμό ή και σε αντίθεση με άλλα στοιχεία που έχουν συλλεγεί σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Είναι επίσης σκόπιμο να υπενθυμιστεί ο κίνδυνος διαστρέβλωσης της ερμηνείας των νευροεπιστημονικών δεδομένων στο υπάρχον κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, όπου οι προσδοκίες έναντι των ψυχιάτρων-πραγματογνώμωνων είναι ιδιαίτερα αυξημένες, πολλές φορές στηριζόμενες στην ελπίδα πρόβλεψης κι εξάλειψης κάθε είδους ρίσκου. Η εικαζόμενη δυνατότητα εντοπισμού της επικινδυνότητας σε δυσλειτουργίες του εγκέφαλου μεγεθύνει τις κοινωνικές προσδοκίες προσδιορισμού μιας κατηγορίας εν δυνάμει επικίνδυνων ατόμων και άσκησης κοινωνικού ελέγχου σε αυτά.

Οι δικαστές, ως αποδέκτες των δεδομένων αυτών οφείλουν να είναι προετοιμασμένοι και ενημερωμένοι σχετικά με τους περιορισμούς αυτούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιμόρφωσή τους σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας νευροεπιστημονικών δεδομένων κατά το πρότυπο άλλων χωρών⁶² με τη μορφή ειδικών σεμιναρίων κρίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη.

Το ζήτημα της εκτίμησης του καταλογισμού με τη βοήθεια των νευροεπιστημών προϋποθέτει τη διασταύρωση του δικαίου και των νευροεπιστημών, δύο

⁵⁸ Oertel WH, Kircher TT. The relationship between psychiatry and neurology. *Der Nervenarzt*, 2010, 81: 11: 1281-2.

⁵⁹ Crawford MB. The limits of neuro-talk. *The New Atlantis*, 2008, 19: 65-78.

⁶⁰ Eastman N, Campbell C. Neuroscience and legal determination of criminal responsibility. *Nature reviews neuroscience*, 2006, 7: 4: 311-318.

⁶¹ Canguilhem G. *Le normal et le pathologique*. Paris, PUF, 1966.

⁶² Στις Η.Π.Α και στη Γαλλία.

διαφορετικών εννοιολογικά τομέων, με ξεχωριστές λειτουργίες, σκοπούς, μεθόδους και «γλώσσα». Οι νευροεπιστήμες, ως επιστήμες, μπορούν κατά κανόνα να προσφέρουν λειτουργικά και βιολογικά μοντέλα συμπεριφοράς, ενώ η απόδοση ευθύνης είναι ένα κανονιστικό ζήτημα. Κι αν οι νευροεπιστήμες είναι σε ένα βαθμό ικανές να συμβάλουν στην επίλυση ενός νομικού ζητήματος, όπως είναι η εκτίμηση του καταλογισμού του κατηγορουμένου, εισάγοντας νέες νομοτέλειες στην ανάλυση της συμπεριφοράς του, η τελική απόφαση παραμένει ωστόσο, σε τελική ανάλυση, μια νομική κρίση.

Ευχαριστίες: η συγγραφέας ευχαριστεί θερμά όλες και όλους τις/τους δικαστές, δικηγόρους, νευρολόγους και ψυχιάτρους που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης.

Η Μεταδιδακτορική Έρευνα υλοποιείται με υποτροφία του ΙΚΥ η οποία χρηματοδοτήθηκε από την Πράξη «Ενίσχυση Μεταδιδακτόρων Ερευνητών/Ερευνητριών» από τους πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» με άξονες προτεραιότητας 6,8,9 και συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ και το ελληνικό δημόσιο.